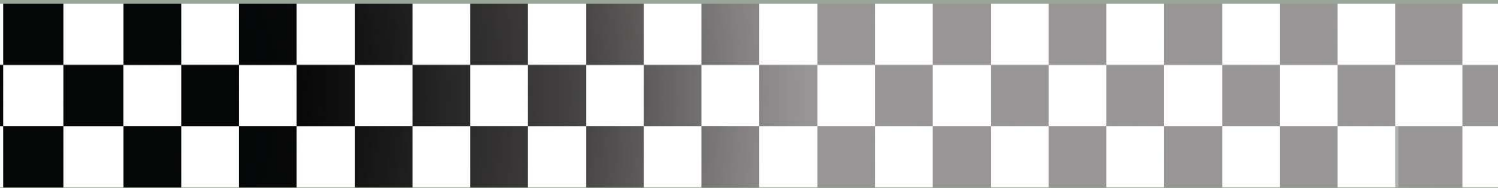

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
- 146 -

Φόβοι και ελπίδες στα νεότερα χρόνια

ΑΘΗΝΑ 2017

Φόβοι και ελπίδες
στα νεότερα χρόνια

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την ευγενική χορηγία
του Κληροδοτήματος Δημητρίου και Λιλίκας Μωραΐτη - Σύρου

© ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, 2017
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
Τηλέφωνο: (+30) 210 7273554
Τηλεομοιοτυπία: 210 7246212
Ηλεκτρονική διεύθυνση: iie@eie.gr

ISBN: 978-960-9538-60-2

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

- 146 -

Φόβοι και ελπίδες
στα νεότερα χρόνια

Επιμέλεια

Κατερίνα Δέδε, Δημήτρης Δημητρόπουλος, Τάσος Σακελλαρόπουλος

ΑΘΗΝΑ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό σημείωμα	9
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ, <i>Μηνύματα στον ουρανό. Ελληνική «κομητογραφία» (15ος-19ος αι.)</i>	13
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ, <i>Ο φόβος του τυράννου σε χρονικά και διηγήσεις της Τουρκοκρατίας</i>	29
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΣΑΡΑΦΗΣ, «[...] να νομίζωμεν εμαυτούς απηλπισμένους, χωρίς να βλέπωμεν διόρθωσιν τινά προς οικονομίαν». Φόβος για την αναπότρεπτη εξέγερση, Φεβρουάριος 1821	47
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, <i>Ατομικοί και συλλογικοί φόβοι στις μέρες της μεγάλης αγωνίας. Ο Ι. Παπαδιαμαντόπουλος γράφει από το πολιορκημένο Μεσολόγγι</i>	59
ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, <i>Ένα ποθούμενο δάνειο που ήλθε μετά θάνατον. Ο Καποδίστριας και το τρίτο δάνειο του 1821</i>	77
ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, <i>Δημόσιος λόγος και επιτήρηση με αφορμή τις δίκες αναρχικών στο Παρίσι της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας (1880-1885)</i>	99
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΠΑΧΑΡΑΣ, «Περιμένοντας τους Γερμανούς...». Φόβοι και ελπίδες στην Ελλάδα του Διχασμού	111
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, «Κατάληψις της ιερωτάτης εθνικής ακροπόλεως». Οι ανησυχίες για τους φοιτητές στον δημόσιο λόγο του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τον Μεσοπόλεμο	121
ΤΑΣΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, <i>Πολιτικές αφετηρίες του βίου της εξόριστης Ελλάδας στη Μέση Ανατολή. Ελπίδες και φόβοι στον λόγο των πρωταγωνιστών</i>	133
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΕΔΕ, «Μικροί» και «μεγάλοι» φόβοι την περίοδο της Κατοχής	145
ΜΑΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ, <i>Από την Απελευθέρωση στον Δεκέμβρη. Η ελπίδα για μια ισχυρή αριστερά μέσα από τα γραπτά ελληνοαμερικανών δημοσιογράφων</i>	159
ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, <i>Συλλογική μνήμη και φόβοι του Διχασμού. Μάρτιος 1962: μια «στιγμή» του «Ανένδοτου Αγώνα»</i>	171
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, «Γιατί ήταν γιος του Αντώνη». Οι φακελωμένοι φόβοι της Μεταπολίτευσης	185

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΣΑΡΑΦΗΣ

«[...] να νομίζωμεν εμαυτούς απηλπισμένους,
χωρίς να βλέπωμεν διόρθωσιν τινά προς οικονομίαν».
Φόβος για την αναπότρεπτη εξέγερση, Φεβρουάριος 1821

Τον Φεβρουάριο του 1821 όλα έμοιαζαν έτοιμα για την εξέγερση. Ο «υπόκωφος ήχος της επανάστασης» δυνάμωνε και η έκρηξή της δεν θα αργούσε¹ «η Πελοπόννησος όλη υπόκωφα εσειέτο», θα γράψει αργότερα στα απομνημονεύματά του ο Φωτάκος.² Μέσα σε αυτό το κλίμα οι προσδοκίες των ανθρώπων καλλιεργούνταν· «ό,τι άκουαν οι Έλληνες περί της ελευθερίας το είστευαν και εφαρμόσθη η κοινή παροιμία να μου λέγης ό,τι αγαπώ και το πιστεύω».³ Παράλληλα, όμως, αυτή η αίσθηση του αναπότρεπτου ενίσχυε και το αίσθημα φόβου σε όσους αμφισβητούσαν την επιτυχία του εγχειρήματος.⁴

Με το παρόν άρθρο θα επιχειρηθεί να εντοπιστεί, μέσα από μία περίπτωση, το αίσθημα φόβου, να συνδεθεί με τα αίτια που το γεννούσαν και, κυρίως, να συσχετισθεί με τη δράση των υποκειμένων· να ειπωθεί δηλαδή σε σχέση με τους σχεδιασμούς, τις επιλογές και τις πράξεις συγκεκριμένων ανθρώπων μέσα σε αυτή την ταραγμένη περίοδο. Βάση της μελέτης αποτελεί μία επιστολή, που βρίσκεται στο αρχείο της οικογένειας των ισχυρών προεστών του Άργους, Περούκα, το οποίο απόκειται στο Αρχείο Ιστορικών Εγγράφων της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος.⁵ Η επιστολή

1. Η γνωστή φράση του Victor Hugo, που έχει χρησιμοποιηθεί επιλογικά από τον Eric J. Hobsbawm, αποδίδει ικανοποιητικά το κλίμα στην Πελοπόννησο την τελευταία προεπαναστατική περίοδο, Eric J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*, μτφρ. Μαριέττα Οικονομοπούλου, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2008, σ. 431· μία γλαφυρή και, νομίζω, αξιόπιστη περιγραφή αυτού του κλίματος βλ. στο Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα 1858, σ. 7-13.

2. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, 1858, σ. 7.

3. Στο ίδιο, σ. 9.

4. Ο Φωτάκος πάλι: «Παντού έβλεπες κίνησιν και συνάμα φόβον και χαράν διά το άρχισμα της επαναστάσεως», στο ίδιο, σ. 14.

5. Το Αρχείο Περούκα δυστυχώς είναι μερικώς ταξινομημένο και καταλογογραφημένο, βλ. σχετικές με το αρχείο πληροφορίες στο Ηλ. Γιαννικόπουλος, «Το Αρχείο Περούκα του

αυτή –ανυπόγραφη, αχρονολόγητη και κρυπτογραφική– εντοπίστηκε, αποκρυπτογραφήθηκε και εκδόθηκε στο περιοδικό *Πελοποννησιακά* (1986) από τον ιστορικό Αθανάσιο Φωτόπουλο.⁶

Πριν προχωρήσουμε στο περιεχόμενο της επιστολής, θα επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε τον χρόνο σύνταξής της και κυρίως τον συντάκτη και τον παραλήπτη. Στη σχολιασμένη έκδοσή της έχει υποστηριχθεί πως έχει συνταχθεί στα μέσα Φεβρουαρίου του 1821, λίγο πριν από την πρόσκληση που απηύθυνε ο οθωμανός καϊμακάμης προς τους χριστιανούς προεστούς και αρχιερείς της Πελοποννήσου να συγκεντρωθούν στην Τριπολιτσά.⁷ Ενδεχομένως θα πρέπει να επαναπροσδιορίσουμε την ημερομηνία σύνταξής της λίγες ημέρες αργότερα, μετά από την κοινοποίηση της πρόσκλησης: «Τι λοιπόν να κάμωσιν και αυτοί δεν ηξέυρουσι· σημείον αυτό προφανές ότι είναι ζαλισμένοι και πάσχουσι με διαφόρους τρόπους να βάλωσι τους προεστώτας εις Τριπολιτζάν». Η παραπάνω φράση υποδηλώνει τη γνώση από τον συντάκτη της πρόσκλησης, ενώ γνώριζε και τις προηγούμενες διαβουλεύσεις των Οθωμανών.⁸ Το αίσθημα φόβου εύλογα θα είχε ενταθεί μπροστά στην κινητοποίηση της οθωμανικής διοίκησης.

⁶ Άργους», *Πρακτικά του Γ΄ Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών* (Ναύπλιο 18-20 Φεβρουαρίου 2005), Αθήνα, 2006, σ. 333-350· βλ. ακόμη Ευτυχία Λιάτα, *Αργεία γη: Από το τεριτόριο στο βιλαέτι (τέλη 17ου-αρχές 19ου αι.)*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 2003, σ. 69-70.

⁶. Για τις ανάγκες του παρόντος κειμένου χρησιμοποιήθηκε η έκδοση της αποκρυπτογραφημένης επιστολής χωρίς αντιπαραβολή με το κρυπτογραφικό πρωτότυπο, βλ. Αθ. Θ. Φωτόπουλος, «Τα πολιτικά της Πελοποννήσου στις παραμονές του Αγώνα: (ανέκδοτη επιστολή του Αρχείου Περούκα)», *Πελοποννησιακά* 16 (1985-1986), σ. 579-589· για τις κρυπτογραφικές επιστολές του αρχείου της οικογένειας βλ. ακόμη Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα: Η περίπτωση της Πελοποννήσου, (1715-1821)*, Αθήνα, Αρσενίδης, 1996, σ. 213.

⁷. Η πρόσκληση προς τους χριστιανούς προεστούς εστάλη γύρω στα μέσα του Φεβρουαρίου, βλ. Διον. Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τ. 1, Αθήνα, Μέλισσα, ⁵1967, σ. 172· Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Η μεγάλη Ελληνική Επανάσταση (1821-1829)*, τ. 5, Θεσσαλονίκη, χ.ε., 1980, σ. 326· βλ. τη μαρτυρία του απομνημονευματογράφου Φωτάκου στο Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, 1858, σ. 14· πρβλ. τη μαρτυρία του Κανέλλου Δεληγιάννη, *Απομνημονεύματα*, στη σειρά Εμμ. Πρωτοψάλτης (επιμ.), *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του '21*, τ. 16, Αθήνα, Γ. Τσουκαλάς, 1957, σ. 117-118.

⁸. «Προ ημερών οι εν Τριπολιτζά έκαμον διαφόρους συνελεύσεις», Φωτόπουλος, «Πολιτικά της Πελοποννήσου», σ. 585.

Όσον αφορά στον αποδέκτη της επιστολής, ο εκδότης της έχει σωστά υποστηρίξει πως ήταν ο Δημήτριος Περούκας, καθώς ο τόπος αποστολής ήταν η Κωνσταντινούπολη. Ο Δημήτριος Περούκας ήταν απεσταλμένος στην Κωνσταντινούπολη ως βεκίλης του βιλαετιού Άργους από το 1812 κ.ε.⁹ Στις αρχές του 1821 διέφυγε από την Κωνσταντινούπολη,¹⁰ ένα χρόνο περίπου αργότερα βρισκόταν στην Πίζα,¹¹ ενώ το 1824 τον εντοπίζουμε στη Ζάκυνθο, από όπου μετέβη στην Κέρκυρα και από εκεί στην Αγκώνα και τη Γενεύη.¹² Στην επαναστατημένη Πελοπόννησο, στην πόλη του Άργους, επέστρεψε στα 1826.¹³

9. Αθ. Θ. Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη Δεύτερη Τουρκοκρατία (1715-1821)*, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2005, σ. 73. Πληροφορίες σχετικά με τον Δημήτριο Περούκα βλ. στο Γιαννικόπουλος, «Αρχείο Περούκα», σ. 335· βλ. και Λιάτα, *Αργεία γη*, σ. 54.

10. Οι Δημήτριος Περούκας και Θάνος Κανακάρης για κάποιο διάστημα κρύβονταν μέχρι την τελική διαφυγή τους από την οθωμανική πρωτεύουσα, Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα*, σ. 134· έπειτα φαίνεται πως μετέβησαν στην Πελοπόννησο, βλ. ειδικότερα για τον Θάνο Κανακάρη στο Αναστ. Ν. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τ. 6, Αθήνα 1874, σ. 315· βλ. και την υπ' αριθ. 1821/40 επιστολή του Φωκιανού προς τον Εμμανουήλ Ξάνθο (14 Μαΐου 1821 από Ισμαήλιο), όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται: «του Μωραΐως το πάρσιμον από τους εδικούς μας εστάθη άμα όπου έφθασεν εκεί ο Περούκας και κάποιος άλλος Θάνος» στο *Αρχείο Εμμανουήλ Ξάνθου*, τ. 3, Αθήνα, ΙΕΕΕ, 2002, σ. 228, αν και η πληροφορία δεν είναι απόλυτα αξιόπιστη, καθώς είναι έμμεση: ο Φωκιανός φαίνεται πως έλαβε τη σχετική πληροφόρηση από κάποιον Νάζο, ο οποίος έφτασε στο Ισμαήλιο από την Κωνσταντινούπολη την 1η Μαΐου.

11. Εμμ. Πρωτοψάλτης (επιμ.), *Ιγνάτιος μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, τ. 4, τχ. 2: *Αλληλογραφία, Πολιτικά Υπομνήματα, Λόγοι, Σημειώματα περί Ιγνατίου*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1961, σ. 141· Εμμ. Πρωτοψάλτης (επιμ.), *Ιστορικών Αρχείων Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου: έγγραφα των ετών 1803-1822*, τ. 5, τχ. 1, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 1963, σ. 134.

12. Για την εμπλοκή του Δημητρίου Περούκα στην υπόθεση του πρώτου εθνικού δανείου και τη δράση του σε πόλεις εκτός της επαναστατημένης χώρας, βλ. Αναστ. Δ. Λιγνάδης, «Το πρώτον δάνειον της Ανεξαρτησίας», αδημ. διδ. διατριβή, Αθήνα, ΕΚΠΑ, 1970, σ. 29-30 και σ. 243-246· βλ. και Δέσποινα Κατηφόρη, «Η Επανάσταση κατά το 1824: Τα πολιτικά γεγονότα ως τον Ιούνιο», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 12, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 326, όπου τονίζεται η σχέση του με το κόμμα του Κολοκοτρώνη.

13. Γιαννικόπουλος, «Αρχείο Περούκα», σ. 335· η πληροφορία όμως δεν τεκμηριώνεται. Βλ. και Αμβρ. Φραντζής, *Η επιτομή της ιστορίας της αναγεννημένης Ελλάδος: Αρχομένη από του έτους 1715 και λήγουσα το 1837*, Αθήνα 1839, σ. 107, όπου αναφέρει πως ο Δημ.Περούκας βρισκόταν σε ευρωπαϊκές χώρες έως τα 1828· ο Λιγνάδης αναφέρει πως ο Περούκας το 1823 βρισκόταν στην Πελοπόννησο, Λιγνάδης, «Το πρώτον δάνειον της Ανεξαρτησίας», σ. 106.

Έκτοτε φύλασσε εκεί το οικογενειακό αρχείο –μαζί με το προσωπικό του– έως τα 1851, οπότε και δολοφονήθηκε στην πατρική του οικία.¹⁴

Σχετικά με τον αποστολέα της επιστολής δεν μπορούμε παρά μόνο να διατυπώσουμε εικασίες. Χωρία της επιστολής υποδεικνύουν κάποια χαρακτηριστικά του συντάκτη: «Κατά τας 25 Δεκεμβρίου σας έγγραφον εκτεταμένως μέσον Άργους· κατά τας 11 Ιανουαρίου κατ' ευθείαν απ' εδώ [...] κατά τας 12 ιδίου μέσον Τριπολιτσάς [...] έλειπον εις Βοστίτζαν [...] απέρασεν [ο Παπαφλέσσας] εις Άργος, Κόρινθον και ήλθεν εις Καλάβρυτα». Ο συντάκτης, λοιπόν, φαίνεται να είχε συχνή επικοινωνία με τον Δημήτριο Περούκα, ενώ ταυτόχρονα μετακινείτο μεταξύ Άργους, Τριπολιτσάς, Καλαβρύτων και Βοστίτσας. Άτομα που συγκέντρωναν τέτοια χαρακτηριστικά θα μπορούσαν να είναι πρόσωπα του στενού οικογενειακού κύκλου, όπως ο προεστός Κερπινής, Δημητράκης Ζαΐμης, γαμβρός και συνεργάτης των αδελφών Περούκα¹⁵ ή ο Χαραλάμπης Περούκας, ο νεότερος από την τελευταία γενιά της οικογένειας,¹⁶ ο οποίος κατοικούσε μόνιμα στην Πάτρα από το 1816, όπου είχε ιδρύσει εμπορικό πρακτορείο, ενώ παράλληλα διηύθυνε και εμπορικό κατάστημα στο Άργος, αναλαμβάνοντας πιθανότατα τη λειτουργία του πατρικού καταστήματος.¹⁷ Επίσης, φαίνεται πως είχε οικονομικές δοσοληψίες στη Βοστίτσα.¹⁸

14. Δημ. Κ. Βαρδουνιώτης, *Η καταστροφή του Δράμαλη: ιστορική μελέτη*, Τρίπολη, χ.ε., 1913, σ. 259.

15. Ο Δημητράκης Ζαΐμης είχε νυμφευτεί την Ευδοκία Περούκα, Φωτόπουλος, *Κοτζαμπάσηδες*, σ. 152.

16. Από την τριάδα των υιών του Νικολή Περούκα –Ιωάννη, Δημητρίου και Χαραλάμπη– γνωρίζουμε την ακριβή ηλικία μόνο του Χαραλάμπη, καθώς αυτή αναγράφεται στον κατάλογο των μελών της Φιλικής Εταιρείας: στα 1819 ήταν 26 ετών· Βαλ. Γ. Μέξας, *Οι Φιλικοί: κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του αρχείου Σέκερη*, Αθήνα, χ.ε., 1937, σ. 66.

17. Martha Pylia, «Les notables moréotes, fin du XVIIe - début du XIXe siècle fonctions et comportements», αδημ. διδ. διατριβή, Lille, Atelier national de Reproduction des Thèses, 2003, σ. 228· Γιαννικόπουλος, «Αρχείο Περούκα», σ. 335. Σε έγγραφο ανώνυμου συντάκτη αναφέρεται πως κατά τις ημέρες της έκρηξης της Επανάστασης ληλατήθηκαν δύο καταστήματα στην πόλη του Άργους από τους Οθωμανούς, από τα οποία το ένα ανήκε στον Χαραλάμπη Περούκα, βλ. έγγρ. υπ' αριθ. 559 στο Τάσος Γριτσόπουλος και Κ. Λ. Κοτσώνης (επιμ.), «Αργολικόν Ιστορικόν Αρχείον (1791-1878)», *Πελοποννησιακά* 20 (1993-1994), σ. 473· το ίδιο έγγραφο είχε δημοσιευτεί αυτοτελώς στις αρχές του 20ού αι., βλ. Δημ. Κ. Βαρδουνιώτης, «Η επανάστασις εν Άργει», *Αργειακόν Ημερολόγιον* 1 (1910), σ. 227-228.

18. Στέφ. Δραγούμης (επιμ.), *Ιστορικόν Αρχείον του στρατηγού Ανδρέα Λόντου (1789-1847)*,

Μία φράση της επιστολής περιπλέκει κάπως τον προσδιορισμό του προσώπου του συντάκτη: «Εγώ απεσταλμένος διά να εξακολουθήσω τας διαταγάς σας [...] και αγκαλά διότι βλέπων το ανοικονόμητον του Άργους απερνώ εις τα εκείσε διά να βαστάξω την αλληλογραφίαν των Υδροπετζιωτών». Είναι πιθανό ο συντάκτης της επιστολής να ήταν κάποιος έμπιστος γραμματικός. Σε κάθε περίπτωση πάντως, ο αποστολέας εντοπίζεται στον στενό κύκλο της οικογένειας.

Η επιστολή αποτελεί ένα είδος έγγραφης αναφοράς-ενημέρωσης του βεκύλη Δημητρίου Περούκα. Ο συντάκτης της είναι γνώστης των πολιτικών πραγμάτων στην Πελοπόννησο, καθώς και όσων συνέβαιναν στην Ήπειρο. Αναφέρεται στην άφιξη του αρχιμανδρίτη Γρηγορίου Δικαίου στην Πελοπόννησο, παραθέτει το δρομολόγιό του έως τη Βοστίτσα (Σπέτσες-Άργος-Κόρινθος-Καλάβρυτα), γνωρίζει όσα συνέβησαν στη συνέλευση της Βοστίτσας και μας πληροφορεί για τις προσπάθειες ορισμένων προεστών να προχωρήσουν σε στρατολόγηση ανδρών. Ακόμη πληροφορεί τον Περούκα για τα σχέδια αποχώρησης κάποιων προεστών και αρχιερέων από την Πελοπόννησο, όταν θα ξέσπαγε η εξέγερση. Κυρίως, όμως, αποδίδει, σε ορισμένα σημεία αρκετά γλαφυρά, το κλίμα έντασης που επικρατούσε ένα μήνα πριν από την Επανάσταση.

Ας δούμε τα σημεία ένα-ένα. Κατ' αρχήν ας σημειωθεί ότι γνώριζε αρκετά σχετικά με τη συνέλευση. Αναφέρεται στα πρόσωπα που συμμετείχαν: ο Παλαιών Πατρών, ο Χριστιανουπόλεως και Κερνίτζης, ο Σωτήριος Χαραλάμπης, ο Ασημάκης Ζαΐμης και οι λοιποί Καλαβρυτινοί προεστοί.¹⁹ Η γνώση αυτή μπορεί να μας υποψιάσει πως και ο ίδιος ανήκε στη Φιλική Εταιρεία: ενισχύεται έτσι η υπόθεση πως συντάκτης ήταν ο Δημητράκης Ζαΐμης ή ο Χαραλάμπης Περούκας, μέλη κι οι δύο της εταιρείας.²⁰ Γνωρίζει ακόμη για τις

τ. 1: (1789-1823), Αθήνα 1914, σ. 37.

19. Μία συστηματική προσπάθεια εξακρίβωσης όσων έλαβαν μέρος στη συνέλευση βλ. στο Τάσος Γριτσόπουλος, «Η εις Βοστίτζαν μυστική συνέλευσις των Πελοποννησίων ηγετών (26-29 Ιαν. 1821)», *Μνημοσύνη* 4 (1972-1974), σ. 36· ακόμη αναφέρεται μόνο από τον Ιω. Φιλήμονα πως συμμετείχε και ο Χαραλάμπης Περούκας, βλ. Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834, σ. 355, πληροφορία που πρέπει να θεωρηθεί αβάσιμη, καθώς οπωσδήποτε θα αναφερόταν στην επιστολή· βλ. και Φραντζής, *Επιτομή ιστορίας*, τ. 1, σ. 95, όπου διαψεύδει ρητά την παρουσία του Χαραλάμπη Περούκα στη συνέλευση.

20. Μυήθηκαν την ίδια μέρα, την 20ή Δεκεμβρίου 1819, από τον ίδιο απόστολο, τον

αμφιβολίες που εκφράστηκαν σχετικά με τη δυνατότητα των Πελοποννησίων να προσχωρήσουν στην επανάσταση, καθώς επίσης και για το συμπέρασμα της συνέλευσης «απεδείχθησαν πραγματικά αι αδυναμίες του Μορέως και είδον προφανέστατα το σφάλμα το οποίον έκαμον [τη στρατολόγηση], αλλά παρακαίρως...».²¹

Δεν παραλείπει να σχολιάσει τη δράση του Γρηγόριου Δικαίου και ορισμένων προεστών, οι οποίοι κατά τη γνώμη του δρούσαν επιπόλαια και βιαστικά: «ο κυρ-Ανδρέας Ζαΐμης και Σωτήριος Θεοχαρόπουλος, αφού έλαβον ειδήσεις μερικής από αυτόν [τον Δικαίο], χωρίς να κρίνωσι τα πράγματα είτε αλόγως φιλοτιμία παρακινήθοντες, δεν περιέμενον να ακούσωσι τας γνώμας των μεγαλύτερων, αλλά απέστειλον εις όλα τα μέρη του Μορέως ζητούντες να καταγράψωσι ανθρώπους κοινοποιούντες το μυστήριον και φιλοτιμηθέντες όποιος να κάμη περισσοτέρους» και «αυτοί από το μέρος των Καλαβρύτων, ο Λόντος από την Βοστίτζαν και ο Κανέλλος από την Καρύταιναν, ακρίτως εναγκαλισθέντες τας διαταγάς Δικαίου, εκίνησαν την στρατολογία, ήτις έφερε αυτών την ήδη διατρέχουσαν κατάστασιν ενταύθα». Το μένος του, όμως, κατευθύνεται κυρίως στον Δικαίο, καθώς θεωρείται ο κύριος υπαίτιος γι' αυτήν την κατάσταση: «Και ανάθεμα τον Δικαίον οπού ήλθεν ενταύθα, διότι εκείνου ελλείποντος τα πράγματα ήθελε οικονομηθώσι κάλλιστα».

Πέρα από τα ανωτέρω, μέσα από δύο χωρία αποδίδεται το γενικότερο κλίμα στην Πελοπόννησο στις αρχές του 1821: «Τι το όφελος όμως αδελφέ, οπού η στρατολογία την οποίαν εξήτησαν να κάμωσι οι προρρηθέντες εκίνησε τα πνεύματα των μικρών εις την αποστασίαν και δεν μένει ελπίς να ησυχάσωμεν»

Ιωάννη Παπαρρηγόπουλο, Μέξας, *Φιλικοί*, σ. 66' ας σημειωθεί εδώ πως ο παραλήπτης της επιστολής Δημήτριος Περούκας δεν ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας, ενώ ο επίσης βεκίλης Θάνος Κανακάρης μυήθηκε μόλις την 5η Φεβρουαρίου 1821, δηλαδή περίπου ένα μήνα πριν την τελική διαφυγή του από την οθωμανική πρωτεύουσα και ενώ ήταν ήδη φυγάς.

21. Βλ. ακόμη στο Γερμανός μητροπολίτης Παλαιών Πατρών, *Απομνημονεύματα: επιγραφόμενα απομνημονεύματα τινά της κατά του τυράννου των Ελλήνων οπλοφορίας, και των πολιτικών συμβεβηκότων εν Πελοποννήσω κατά την πρώτην της διοικήσεως περίοδον*, Δημ. Γρ. Καμπούρογλου (επιμ.), Αθήνα, ³1900, σ. 24, όπου καταγράφονται οι ίδιες σκέψεις για το εγχείρημα της Επανάστασης. Τις ίδιες ανησυχίες σχετικά με τις ελλείψεις σε εφόδια είχε εκφράσει και ο Ιωάννης Ορλάνδος σε συζήτησή του με τον Οθωμανό Μίρ Yusuf el-Moravî (Οκτώβριος 1822), βλ. Σοφία Λαΐου, «Η Ελληνική Επανάσταση στην Πελοπόννησο σύμφωνα με την περιγραφή ενός ντόπιου οθωμανού λογίου», Πέτρ. Πιζάνιας (επιμ.), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821: ένα ευρωπαϊκό γεγονός*, Αθήνα, Κέδρος, ³2009, 314.

μάλιστα οπού τώρα έπεσον όλα εις ακοάς των Τούρκων και έλαβον υπονοίας μεγάλας [...] Το κακόν όμως είναι προπαντός οπού τα μικρά παιδιά φωνάζουσι εις τα σοκάκια την αποστασίαν και πλέον οι Τούρκοι επήραν μέτρα». Η περιγραφή είναι σαφής: το μυστικό είχε σχεδόν αποκαλυφθεί· η εξέγερση ή η προληπτική αντίδραση της οθωμανικής διοίκησης εμφανίζονταν αναπότρεπτες πια. Το αναπότρεπτο δημιουργεί ένα αίσθημα φόβου στον επιστολογράφο ή, για να μείνουμε κοντά στα γραφόμενά του, τον οδηγεί σε απελπισία: «και δεν μένει ελπίς να ησυχάσωμεν [...] Αυταί λοιπόν αι υπόνοιαι αναγκάζουσι ημάς να νομίζωμεν εμαυτούς απηλπισμένους, χωρίς να βλέπωμεν διόρθωσιν τινά προς οικονομίαν [...] καθώς τα πράγματα κατήντησαν είναι αδύνατον διά να ελπίσωμεν ζωήν».

Μπροστά στις αναπότρεπτες εξελίξεις ο επιστολογράφος περιγράφει ένα σχέδιο σωτηρίας. Αρχικά περιλάμβανε την αποχώρηση των προεστών και των αρχιερέων από την Πελοπόννησο και τη μετάβασή τους στην Ύδρα ή στις Σπέτσες. Ύστερα θα έστελναν αναφορές στον σουλτάνο, παρουσιάζοντας την κακή κατάσταση των ραγιάδων της Πελοποννήσου, ενώ ταυτόχρονα θα αιτούνταν άδεια να κατοικήσουν σε συγκεκριμένο τόπο, τον οποίο εκείνος θα τους υποδείκνυε και, όταν τα πράγματα θα ήταν έτοιμα, θα προωθούσαν την εξέγερση. Το σχέδιο αυτό μας είναι γνωστό κι ο ίδιος ο συντάκτης το αποδίδει στον Παλαιών Πατρών Γερμανό.²²

Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί να συσχετισθεί το ρητό αίσθημα φόβου με τη δράση της οικογένειας Περούκα κατά τους πρώτους επαναστατικούς μήνες. Πριν, ωστόσο, θα αναφερθώ σε ένα μικρό επεισόδιο, που χρονολογείται τον Δεκέμβριο του 1820, το οποίο, κατά τη γνώμη μου, έχει κάποια σημασία, καθώς αναδεικνύει τη γενικότερη στάση των Περούκα αυτήν την περίοδο. Αμέσως μετά την άφιξή του στην Πελοπόννησο, ο Δικαίος είχε συνάντηση με μέλη της Φιλικής Εταιρείας στο Άργος, τον προεστό Ιωάννη Περούκα και τον επίσκοπο Ναυπλίας και Άργους Γρηγόριο. Η συνάντηση έγινε σε πολύ άσχημο κλίμα και ο Δικαίος αναχώρησε από το Άργος: «αμυδρώς πως εννόησεν

22. Γερμανός, *Απομνημονεύματα*, σ. 25· Φωτόπουλος, «Πολιτικά της Πελοποννήσου» όπου το χωρίο: «αφού λοιπόν αυτά χθες και σήμερα μετά του Δέσποτα εσκέφθημεν», ο Φωτόπουλος λανθασμένα καταλαβαίνει πως πρόκειται για συνεννοήσεις με τον μητροπολίτη Ναυπλίας και Άργους Γρηγόριο· βλ. ακόμη στο Λαΐου, «Η Επανάσταση στην Πελοπόννησο», σ. 314, αντίστοιχους σχεδιασμούς των Υδραίων για διαφυγή προς ευρωπαϊκές χώρες, κατά τη μαρτυρία του Ορλάνδου.

επιβουλήν ομιλών μετά των αδερφών Περουκαίων», σχολίαζε αργότερα ο Φωτάκος στη βιογραφία του Παπαφλέσσα.²³

Ας μεταφερθούμε στον Μάρτιο του 1821. Ο τρόπος με τον οποίο εξερράγη η επανάσταση στην πόλη του Άργους, καθώς και τα όσα συνέβησαν τους πρώτους μήνες στην περιοχή, επιβεβαιώνουν τη μη ενεργό συμμετοχή της οικογένειας στην επαναστατική προπαρασκευή. Μολονότι τον Μάρτιο του 1821 στην Πελοπόννησο υπήρχε ένας επαναστατικός μηχανισμός σε ετοιμότητα, ο οποίος εκτός των άλλων μαρτυρείται και από τη σχεδόν ταυτόχρονη έκρηξη της επανάστασης σε πολλά σημεία,²⁴ η έκρηξη της εξέγερσης στο Άργος περιγράφεται μάλλον ως τυχαία. Με βάση ανώνυμη μαρτυρία πληροφορούμαστε ότι στις 23 Μαρτίου ακούστηκαν πυροβολισμοί στην αγορά του Άργους, οι οποίοι είχαν ριφθεί από κάποιον μεθυσμένο Οθωμανό. Αυτό το τυχαίο γεγονός ήταν αρκετό για να τρομοκρατήσει τους Οθωμανούς της πόλης και να αποσυρθούν στο κάστρο του Ναυπλίου. Όταν στις 27 Μαρτίου επέστρεφαν, για να μεταφέρουν τις οικογένειες των χριστιανών προεστών στο Ναύπλιο με πρόσχημα την ασφάλειά τους, αντιμετώπισαν ένοπλους στη Δαλαμανάρα.²⁵ Παρά τον ανεκδοτολογικό χαρακτήρα της μαρτυρίας, αναδεικνύεται η αναντιστοιχία με την ετοιμότητα για εξέγερση, όπως αυτή παρατηρείται σε άλλες περιοχές.

Όταν ξέσπασε η επανάσταση, ο Ιωάννης Περούκας βρισκόταν στην Τριπολιτσά συμμορφούμενος με την πρόσκληση του καϊμακάμη. Στη θέση του προεστού τον υποκαθιστούσε ο γηραιός πατέρας του και πρώην προεστός Νικόλαος.²⁶ Η στάση του Νικόλαου και του συμπέθερού του, Θεοδωράκη

23. Φώτιος Χρυσανθόπουλος, *Βίος του παπά Φλέσα*, Αθήνα 1858, σ. 13· Κόκκινος, *Ελληνική Επανάσταση*, τ. 1, σ. 165, όπου θεωρείται πως ο Ιωάννης Περούκας δρούσε κατόπιν συνεννόησης με τους υπόλοιπους προεστούς της Πελοποννήσου, χωρίς ωστόσο τεκμηρίωση.

24. Βασ. Παναγιωτόπουλος, «Η έναρξη του Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην Πελοπόννησο. Μία ημερολογιακή προσέγγιση», τ. 3, *Πρακτικά του Στ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών. Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000*, Αθήνα, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 2001, σ. 449-461.

25. Έγγρ. υπ' αριθ. 559, Γριτσόπουλος και Κοτσώνης, «Αργολικό Αρχείο», σ. 473.

26. Ιω. Ερν. Ζεγκίνης, *Το Άργος διά μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Νικολόπουλου, 1948, σ. 135· Έφη Αλλαμανή, «Έναρξη της Επανάστασης στην Ελλάδα. Εξάπλωση και τοπική επικράτησή της», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 12, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 81.

Βλάση,²⁷ κατά τις πρώτες ημέρες της Επανάστασης, έδωσε τη δυνατότητα σε τοπικούς αντίπαλους της οικογένειας να την υπονομεύσουν. Ηγετικές φυσιογνωμίες αναδείχθηκαν οι Σταματέλος Αντωνόπουλος,²⁸ Νικόλαος Σπηλιωτόπουλος και Αθ. Καϋμένος ή Ασημακόπουλος. Τις πρώτες εβδομάδες της Επανάστασης συγκροτήθηκαν σε διάφορα μέρη της Πελοποννήσου οιοιεί διοικητικά όργανα με στόχο την αντιμετώπιση της νέας πραγματικότητας, την εξυπηρέτηση αναγκών που το καθεστώς πολέμου επέβαλλε: τον εφοδιασμό, τη στρατολόγηση, το συντονισμό δράσης, τη διεύθυνση των ενόπλων.²⁹ Στο Άργος συγκροτήθηκαν δύο τέτοια, ανταγωνιστικά μεταξύ τους, διοικητικά όργανα. Οι αντίπαλοι των Περούκα ίδρυσαν το «κονσολάτο του Άργους» με στόχο να αναλάβουν τη διεύθυνση των επαναστατών· ήταν εξάλλου εκείνοι που οδήγησαν τους πρώτους ενόπλους στη θέση Δαλαμανάρα στις 27 Μαρτίου. Οι Περούκας και Βλάσης, σε μία προσπάθεια να αντιδράσουν, ίδρυσαν την «καγκελαρία του Άργους».³⁰ Παράλληλα, προσπάθησαν να καλέσουν ενόπλους από χωριά της περιοχής των Καλαβρύτων,³¹ για να αντιμετωπίσουν

27. Η οικογένεια Βλάση είλκε την καταγωγή της από την Κοτίτσα Λακωνίας, η οποία καταστράφηκε ολοσχερώς την περίοδο των Ορλωφικών, και επομένως η μετάβαση της οικογένειας στο Άργος χρονολογείται μετά τα 1770, βλ. Φωτόπουλος, *Κοτζαμπάσηδες*, σ. 100.

28. Για τον Σταματέλο Αντωνόπουλο έχει εκδοθεί μία βιογραφία από τον εγγονό του, βλ. Σταμ. Αντωνόπουλος, *Σταματέλος Σπηλ. Αντωνόπουλος: βιογραφούμενος υπό του εγγονού αυτού*, Αθήνα 1918, η οποία, παρά τον εξωραϊσμό του οικογενειακού παρελθόντος και την ηρωοποίηση του προγόνου, προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες για την περίοδο.

29. Γεωργ. Δ. Δημακόπουλος, «Η διοικητική οργάνωσις κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν, 1821-1827: Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής διοικήσεως», αδημ. διδ. διατριβή, Αθήνα, Πάντειος, 1966, σ. 39-44· βλ. και την ανάλυση του Gunnar Hering σχετικά με τις νέες πραγματικότητες και τις συνέπειές τους, που ο πόλεμος είχε επιβάλει, G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, μτφρ. Θόδωρος Παρασκευόπουλος, τ. 1, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2004, σ. 70-72.

30. Γενικά για τα γεγονότα του Μαρτίου στο Άργος βλ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 5, σ. 353· βλ. και Ζεγκίνης, *Άργος*, σ. 134-136.

31. Πρόκειται για ενόπλους των χωριών Χαλκιάνικα και Δουμενά, Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Στ. Ανδρόπουλος (επιμ.), Αθήνα 1899, σ. 71. Για τα όρια του βιλαετιού Άργους και την ένταξη σε αυτό συγκροτημάτων που απείχαν σημαντικά βλ. κυρίως Λιάτα, *Αργεία γη*, σ. 29-33· βλ. ακόμη Όλγα Καραγεώργου-Κουρτζή, «Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στη Β.Α. Πελοπόννησο στην εικοσαετία 1800-1820 (με βάση το αρχείο της οικογένειας Περούκα)», αδημ. διδ. διατριβή, Αθήνα, ΕΚΠΑ, 2000, σ. 2-3· βλ. και Μιχ. Β. Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν*

το κονσολάτο. Η οικογένεια, ωστόσο, απομακρύνθηκε από την πόλη μετά τις κατηγορίες των μελών του κονσολάτου για προδοτική στάση.³² Η οικογένεια Περούκα, τελικά, κατόρθωσε να επανακάμψει τον Ιούνιο του 1821, όταν ο Χαραλάμπης διορίστηκε τοπικός έφορος από την Πελοποννησιακή Γερουσία με την υποστήριξη των Σπετσιωτών προεστών.³³

Η στάση των Περούκα-Βλάση έχει ήδη επιχειρηθεί να ερμηνευθεί από τον Φωτάκο: πίστευαν πως η Επανάσταση δεν θα ευδοκιμούσε.³⁴ Η πεποίθηση αυτή ένα μήνα πριν από την έκρηξη διατυπώνεται στην επιστολή, εξηγώντας την απελπισία του συντάκτη: «Το να κινηθώμεν, βλέπομεν την αδυναμίαν μας, οπού ούτε κανένα τουφέκι δεν έχομεν».

Τι είναι, όμως, αυτό που διαμορφώνει αυτήν την πεποίθηση και προκαλεί τον συνακόλουθο φόβο στους αδελφούς Περούκα; Τι είναι εκείνο που πραγματικά φοβούνται; Στο σημείο αυτό θα διατυπώσω μία υπόθεση προς διερεύνηση. Γνωρίζουμε ήδη πως οι Περούκα είχαν αποκτήσει ισχύ μετά την εκτέλεση του Ιωάννη Δεληγιάννη (1816), όταν το πλήγμα στην ηγετική αυτή οικογένεια έδωσε τη δυνατότητα να αναμορφωθούν οι συμμαχίες μεταξύ των προεστών. Μία τέτοια συμμαχία ήταν των Περούκα-Χαραλάμπη-Φωτήλα, στην οποία φαίνεται να πρόσκειντο και οι Ανδρέας Νοταράς και Παναγιώτης Κρεββατάς.³⁵

(1715-1821), Αθήνα, Ερμής, 2009, σ. 101, υποσημείωση 4· τα χωριά αυτά μετά την Επανάσταση ανήκαν στον οικείο δήμο τους, Νωνάκριδος και Κερπινής αντίστοιχα βλ. Γεώργ. Παπανδρέου, *Καλαβρυτινή Επετηρίς: ήτοι πραγματεία περί της ιστορικής των Καλαβρύτων επαρχίας*, Αθήνα 1906, σ. 240 και 304.

32. Ζεγκίνης, *Άργος*, 136· βλ. και Λαΐου, «Η Επανάσταση στην Πελοπόννησο», σ. 312, όπου η αναφορά του οθωμανού λογίου Mîr Yusuf el-Moravî, ο οποίος κατοικούσε στην πόλη του Ναυπλίου κατά τα πρώτα δύο έτη της Επανάστασης, σε χριστιανούς του Άργους που «δεν ξέχασαν τα δίκαια του ψωμιού και αλατιού» και σε άλλους που διοργάνωσαν κρυφά την εξέγερση, ενισχύει την άποψη πως οι Περούκα δεν είχαν μετάσχει στην επαναστατική προετοιμασία. Βλ. ακόμη την επιστολή ανωνύμου (2 Μαΐου 1821), η οποία αναφέρει την πληροφορία πως «Ένας κάποιος Περούκκας, πάρα πολύ πλούσιος, δε σκέφτηκε τίποτα άλλο, παρά πώς να γλυτώσει τους θησαυρούς του», Γεώργ. Λάιος, *Ανέκδοτες επιστολές και έγγραφα του 1821: ιστορικά δοκουμέντα από τα αυστριακά αρχεία*, Αθήνα, Δίφρος, 1958, σ. 104.

33. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 5, σ. 353· Γιαννικόπουλος, «Αρχείο Περούκα», σ. 335. Από την ίδια την επιστολή φαίνεται πως υπήρχαν σχέσεις με τα νησιά Ύδρα και Σπέτσες: «διά να βαστάξω την αλληλογραφίαν των Υδροπετζιωτών».

34. Χρυσανθόπουλος, *Απομνημονεύματα*, 1899, σ. 449.

35. Η ισχυροποίηση της οικογένειας και η συγκρότηση συμμαχίας κυρίως με τον

Υπό διερεύνηση μένει το πότε και εάν διερράγη η συμμαχία μεταξύ των Περούκα και των Χαραλάμπη-Φωτήλα· πάντως η αναφορά στην επιστολή στους Καλαβρυτινούς προεστούς ως ενιαία ομάδα («Αυτοί από το μέρος των Καλαβρύτων...») υποδεικνύει πως πρέπει να ερευνηθεί αυτό το ενδεχόμενο.³⁶

Η ισχυροποίηση της οικογένειας μετά το 1816 προϋπέθετε στενότερη σύνδεση με τους οθωμανούς αγιάνηδες.³⁷ Πράγματι οι Περούκα είχαν ενταχθεί στο δίκτυο του πανίσχυρου Κιαμήλ μπέη, ένα δίκτυο συγκροτημένο στη βάση του συστήματος υπάλληλων εκμισθώσεων των φορολογικών προσόδων (*iltizam*).³⁸ Ας σημειωθεί εδώ πως από την επεξεργασία των χρεωστικών

Σωτήριου Χαραλάμπη έχει ήδη υπογραμμιστεί, βλ. στο Τάκης Α. Σταματόπουλος, *Ο εσωτερικός αγώνας: πριν και κατά την επανάσταση του 1821*, Αθήνα, Κάλβος, 1979, σ. 136-137· βλ. και στο Τάσος Γριτσόπουλος, «Διαμάχη των κομμάτων Πελοποννήσου διά τον δραγομάνον Θεοδόσιον το 1820», *Πελοποννησιακά* 10 (1974), σ. 165-171, όπου έχει επισημανθεί η προσπάθεια υπονόμευσης της οικογένειας Δεληγιάννη από τους Περούκα. Μία πληρέστερη ανασύσταση των προεστωτικών ανταγωνισμών γι' αυτήν την περίοδο βλ. στο Dem. Stamatoroulos, «Constantinople in the Peloponnese: the case of the Dragoman of the Morea Georgios Wallerianos and some aspects of the revolutionary process», Ant. Anastasopoulos και Elias Kolonos (επιμ.), *The Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, Transformation, Adaptation. Proceedings of an international conference held in Rethymno, Greece, 13-14 December 2003*, Ρέθυμνο, University of Crete-Department of History and Archaeology, 2007, σ. 149-165, όπου πειστικά υποστηρίζεται πως από το 1816 κ.ε. οι προεστωτικοί ανταγωνισμοί σχετικά με τον διορισμό Δραγομάνου του Μορέως οδήγησαν σε μικρότερες ή μεγαλύτερες νίκες των Περούκα.

36. Μία ένδειξη: τον Σεπτέμβριο του 1820 στην επαρχία Καλαβρύτων υπογράφηκε συνυποσχετικό ομόνοιας μεταξύ των προεστών Σωτήριου Χαραλάμπη, Ανδρέα Ζαΐμη, Δημητράκη Ζαΐμη, Ασημάκη Φωτήλα, Γιάννη Παπαδόπουλου και Σωτήριου Θεοχάρη, βλ. στο Ντίνος Κονόμος, «Ανέκδοτα κείμενα (1816-1820) (από το αρχείο του Σωτήρη Χαραλάμπη)», *Πελοποννησιακά* 6 (1963-1968), σ. 203· βλ. ακόμη Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 5, σ. 315.

37. Για τις καλές σχέσεις του Κιαμήλ μπέη με την οικογένεια Περούκα βλ. κυρίως: Σταματόπουλος, *Εσωτερικός αγώνας*, τ. 1, 139· και Γριτσόπουλος, «Διαμάχη», σ. 166. Ακόμη, Κυρκίνη-Κούτουλα, *Οθωμανική Διοίκηση*, σ. 157-158· Stamatoroulos, «Constantinople in the Peloponnese», σ. 152.

38. Ενδεικτικά ανάλογα παραδείγματα: Κατερίνα Γαρδίκια, «Δανεισμός και φορολογία στα χωριά της Καρύταινας, 1817-1821», *Δελτίο του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού* 1 (1998), σ. 67-79· Δημ. Παπασταματίου, «Οικονομικοκοινωνικοί μνημονισμοί και το προυχοντικό φαινόμενο στην οθωμανική Πελοπόννησο του 18ου αιώνα:

ομολογιών του βιλαετιού Άργους έχουν αναδειχθεί οι σχέσεις συνεργασίας με τον Αλή μπέη του Άργους, στενό και ισχυρό φίλο του Κιαμήλ μπέη, και με τον υιό του Νουμάν μπέη, αλλά και με συγγενείς του Κιαμήλ: τους Ζουλφικάρ μπέη, Ιζέτ μπέη και Ισούφ μπέη.³⁹ Οι Οθωμανοί αυτοί παρείχαν πιστώσεις στο «κοινό» του βιλαετιού Άργους, και, παράλληλα, οι αδελφοί Περούκα υπεκμίσθωναν τις φορολογικές προσόδους και δάνειζαν τα λοιπά χωριά του βιλαετιού. Η οικονομική αυτή σχέση εμφανίζεται και στο πολιτικό πεδίο. Ο Κιαμήλ μπέης στα 1818 είχε στείλει απεσταλμένο στην Υψηλή Πύλη με σκοπό την απομάκρυνση των υιών Δεληγιάννη από την Κωνσταντινούπολη. Τελικώς, επετεύχθη η ανάκληση των δύο εκ των τριών ύστερα από τη συνεργασία με τους Δημήτριο Περούκα και Θάνο Κανακάρη.⁴⁰

Η θέση τους μέσα στο δίκτυο έως ένα βαθμό εξηγεί την πεποίθηση για την αποτυχία και κυρίως τον φόβο τους μπροστά σε αυτό που έβλεπαν να έρχεται. Η ισχυρή τους θέση βρισκόταν σε εξάρτηση με την ισχύ του δικτύου του Κιαμήλ. Η ενδεχόμενη ανατροπή του θα αμφισβητούσε τη δυνατότητα επιρροής τους. Ακόμη κι αν αποτύγχανε η εξέγερση, η θέση τους στο δίκτυο του Κιαμήλ θα ετίθετο πάλι σε αμφισβήτηση.⁴¹ Η εμπειρία των Ορλωφικών και της καταστροφής πολλών οικογενειών προεστών δεν ήταν μακρινή.⁴² Γι' αυτό τον λόγο προέκριναν ως λύση τη φυγή· έτσι οι ίδιοι θα εμφανίζονταν πιστοί στην οθωμανική εξουσία και μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης, την οποία θεωρούσαν βέβαιη, θα μπορούσαν να διεκδικήσουν ξανά τη θέση τους.

η περίπτωση του Παναγιώτη Μπενάκη», αδημ. διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 2009, κυρίως σ. 129-159· βλ. και σχόλια για τις οικονομικές δραστηριότητες του Παναγιώτη Παπατσώνη στο Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού: η μαρτυρία της απομνημόνευσης*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 2007, σ. 149-151.

39. Ευ. Σαράφης, «Κοινοτικός δανεισμός στην προεπαναστατική Πελοπόννησο: η περίπτωση του βιλαετιού Άργους, 1810-1820», μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Αθήνα, ΕΚΠΑ, 2015, σ. 61-64.

40. Φωτόπουλος, *Κοτζαμπάσηδες*, σ. 83· Martha Pylia, «Conflicts politiques et comportements des primats chrétiens en Morée, avant la guerre de l'indépendance», Ant. Anastasopoulos και Elias Kolovos (επιμ.), *The Ottoman Rule and the Balkans*, σ. 145.

41. Την αρνητική στάση των Περούκα, όπως και των Νοταρά, απέναντι στην εξέγερση έχει συσχετίσει ήδη ο Απ. Βακαλόπουλος με τον Κιαμήλ, Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 5, σ. 313.

42. Σακελλαρίου, *Δευτέρα Τουρκοκρατία*, σ. 229· John C. Alexander, *Brigadange and Public Order in the Morea, 1685-1806*, Αθήνα, χ.ε., 1985, σ. 52.